

УДК 332.1(477.8)

ПРІОРИТЕТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ОБЛАСТЕЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ)*Романюк М.Д., Романюк Д. М.*

У статті конкретизовано аспекти проблеми здійснення заходів активної державної соціальної політики для подолання демографічної кризи і досягнення сталого демографічного розвитку, нормалізації відтворення населення за рахунок підвищення якості населення, збереженні та відтворенні його життєвого та трудового потенціалу.

Ключові слова: соціальна політика, населення, демографічна криза

Статті 1 і 3 Конституції України [1, с.141] визначають Україну як соціальну державу. Але протягом тривалого періоду реформ фактична пріоритетність надавалась головним чином трансформації економічних інститутів, у той час як цілям побудови адекватних інституційним змінам системи соціального розвитку, важелів підвищення рівня і якості життя громадян не приділялось необхідної уваги. Соціальна сфера розглядалась як вторинна, похідна від економічної та як така, що обтяжує економіку. Внаслідок такого підходу, з самого початку реформ 90-х років економічні та соціальні процеси увійшли в гостре взаємне протистояння.

Нині економічна політика України чималою мірою спрямовується на пріоритетність соціального розвитку економіки країни та її регіонів. Соціальна спрямованість економіки – це визначальна ознака цивілізованого суспільства. Вона передбачає сильні дії держави і конкретні заходи уряду в політиці охорони здоров'я, освіти і навчання; чіткі програми у сфері зайнятості і безробіття; визначає розподіл видатків держави; забезпечує створення системи соціальних гарантій, упорядкування пільг, чіткі регламентації компенсацій та максимального обмеження привілеїв; охоплює усі проблеми та впливає на загальну ситуацію в країні як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях; забезпечує належний життєвий рівень населення.

Економічна і політична глобалізація, яка прийшла у другій половині ХХ століття на зміну інтернаціоналізації, торкнулася глобалізаційних процесів світової економічної політики. Стосовно розвитку національної економіки – це ідея формування інноваційної моделі соціально-економічного розвитку, характерними ознаками якої є: 1.) технології майбутнього, телекомунікація, комп'ютеризація та Інтернет; 2.) конкуренція, особливо в галузі національної та міждержавної торгівлі; 3.) нова економічна культура як на макро-, так і мікроекономічному рівнях.

У новій моделі соціально-економічного розвитку перед Україною нині стоїть проблема суспільного, політичного та економічного вибору. Причому визначальними факторами в ній є праця та інноваційна складова.

Досвід високорозвинених країн засвідчує, що сучасна економіка визначається як економіка знань, в якій людський капітал стає основним виробничим ресурсом. Сучасну економіку знань як передумову економічного зростання постіндустріального типу можна сформулювати за наявності відповідного людського капіталу. Якщо не аксіомою то фактом, який все більше визнає громадськість, є те, що ні фінансовий, ні фізичний капітал не відіграють нині провідної ролі, цю роль відіграє саме людський капітал, який є основою формування економіки знань. Неупереджений аналіз свідчить, що людський капітал є найбільш продуктивним і здатен забезпечувати сучасні конкурентні переваги. Цей капітал значною мірою формується саме у сфері освіти, що зумовлює як підвищення її ролі та значення, так і вимагає від освітньої діяльності змін та модернізації відповідно до вимог сьогодення [2, с.13]. Нині у національному багатстві світового співтовариства він складає 64 відсотки, продуктивний – 20 відсотків, а фізичний – 6 відсотків [3, с.232]. У 2008 році Україна за індексом розвитку освіти перебувала на рівні Італії (18 місце), Ізраїлю (23 місце) і навіть вище відповідного показника Японії (11 місце за ІЛР) [3, с.9].

Глобалізація стала важливою проблемою для вищої освіти взагалі і економічної, зокрема. Вона поставила перед вищою школою ряд ключових проблем, серед яких першочерговими і загальнос-

вітовими є:

- а) вироблення стратегії інтернаціоналізації та транснаціоналізації освіти;
- б) збалансування локальних та глобальних процесів освіти;
- в) забезпечення високої якості освіти;
- г) використання інформаційних та комунікативних технологій;
- д) формування раціональної схеми співвідношення між інтенсивним розвитком знань, високих технологій і людською здатністю їх творчого засвоєння.

Викладене вище зумовлює потребу в подальшому розвитку і підвищенні якості освітньої діяльності вищої школи у тому числі університетської освіти у контексті формування єдиного освітнього простору. Проблема підвищення якості підготовки спеціалістів була і залишається стрижневою проблемою, яка охоплює всі види і форми навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. Тому мета статті - конкретизувати аспекти здійснення заходів активної державної соціальної політики для подолання демографічної кризи і досягнення сталого демографічного розвитку.

Глобалізація освітньої сфери проявляється у створенні сильної навчально-дослідницької бази вищих навчальних закладів, поглибленні фундаментальних знань, одержання яких сьогодні неможливе лише в «домашніх умовах». Сучасні інформативні технології, комп'ютерна техніка, новітні бази даних, створення Web-сторінок тощо збільшує доступність до літератури з обраної сфери діяльності в сотні разів. Найважливіше значення, звичайно, має використання Інтернету.

Підвищення якості економічної освіти у сучасних умовах неможливе без фундаментальної гуманітарної підготовки, економічної культури і вихованості, знання іноземних мов. Вміння спілкуватися з іноземними колегами і партнерами, користуватися необмеженими можливостями світових інформаційних систем, вивчати зарубіжний досвід, читати фахову літературу мовою оригіналу в наш час не тільки життєво необхідно, а й неможливо без мовних здібностей, достатньо глибокого знання іноземних мов.

Важливим показником міжнародних соціальних стандартів рівня життя населення та демократії країни, які розробляє ООН, є індекс людського розвитку. Цей показник охоплює:

- тривалість життя – від 25 до 85 років;
- реальний ВВП на душу населення – від 200 до 40 000 доларів США;
- освіченість населення – 100 %;
- середня тривалість навчання – 15 років.

На жаль за рейтингом індексу людського розвитку Україна у 2008 році посідала 78-е місце із 173 країн членів ООН, в той час як Росія – 60-е, Естонія – 42-е, Польща – 37-е. Одночасно обчислюється індекс економічної свободи, який охоплює 37 показників. Згідно з його рейтингом Україна займає 119-е місце, Росія – 116-е, Естонія – 35-е. У розвинутих країнах, де індекс економічної свободи високий, малий і середній бізнес забезпечує 30-40% виробництва ВВП: у Польщі, Угорщині, Чехії – 50% ВВП; у Росії – 20% ВВП; в Україні – менше 10% ВВП.

Відсутність поживавлення розвитку малого і середнього бізнесу в Україні пояснюється надмірним контролем зі сторони держави, непрозорим і нестабільним законодавством, незабезпеченням належного моніторингу за діяльністю органів влади зі сторони суспільства. У результаті масштаби вітчизняної тіньової економіки за окремими підрахунками оцінюються у 30-60% [6, с. 227]. Основними її чинниками вважаються: податкова політика; формування і розподіл бюджетних коштів; надмірна регламентація та обмеження підприємницької діяльності; низький рівень заробітної плати, що спричинив збільшення корупції; подальше зростання бідності в країні. Проблема бідності є глобальною.

Співвідношення доходів багатих і найбідніших верств населення в різних країнах становить: у Китаї -7:1, у країнах ЄС – (5-7): 1, в Японії – 4: 1, в Україні – 30 : 1 [7,5]. Офіційне визначення бідності ґрунтується на розмірі доходів сім'ї, до складу яких входять: поточні доходи (заробітна плата), трансфертні платежі, заощадження, власність на майно та ін. Карпатський регіон, до складу якого входять Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецькі області, займає площу в 56,6 тис. км², тут проживає більше 6,5 млн. осіб або 12% населення України. Значну частину території краю займають Українські Карпати – унікальна гірська екосистема. Внаслідок певних об'єктив-

них і суб'єктивних причин намітились, а в останні роки і поглибились, тенденції до соціально-економічного занепаду краю: розбалансовані господарські зв'язки, прогресує безробіття, загострюються диспропорції в життєвому рівні населення в гірських та рівних територіях, наближається до критичної демографічна ситуація, деградує унікальна природа Карпат, занедбані історико-культурні цінності. Ці та багато інших негативних явищ і тенденцій, не враховуючи вже чисто виробничі проблеми є, безумовно, наслідком не продуманої, а інколи – і авантюрної економічної політики радянської влади в попередні роки. Проте, немало помилок допущено і в пострадянський період, особливо – в здійсненні ринкових реформ на рівні макроекономічного регулювання, а тому сьогоднішній соціально-економічний стан Карпатського регіону значною мірою є наслідком нечіткої державної регіональної соціально-економічної політики в Україні.

Рівень економічного розвитку Карпатського регіону оцінюється в цілому як середній. Маючи найнижчий в Україні рівень землезабезпеченості в розрахунку на душу населення (всього 6,4 % площі сільськогосподарських угідь і 5,3 % орних земель) Карпатський регіон виробляє близько 10% валової продукції тваринництва і рослинництва. У розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь тут виробляється в 1,6 рази більше продукції сільського господарства, ніж в середньому по Україні. Але показник її виробництва з розрахунку на душу населення відстає від середнього по Україні на 20%.

Слід окремо відзначити особливе місце Карпатського регіону в геополітичному контексті соціально-економічного і зовнішньополітичного розвитку України. Його географічне сусідство з тими країнами, які вже на сьогоднішній день є членами ЄС, завжди буде виступати сприятливим чинником для входження України до різноманітних Європейських як економічних, так і політичних структур.

У сучасному світі більшість країн міжнародної спільноти і в першу чергу всі демократичні країни живуть за принципами формування ефективної соціально-економічної стратегії, спрямованої на забезпечення матеріального та духовного добробуту населення. В економічній діяльності урядів високорозвинених країн наріжним каменем виступає пріоритетність людського розвитку. Україна, як демократична держава стратегічною метою якої є інтеграція до Європейського економічного співтовариства в своїй як зовнішній, так і внутрішній політиці теж сповідує принцип пріоритетності соціального розвитку економіки. І це її стратегічний курс.

Відомо, що сутність соціальної політики полягає у цілеспрямованих діях держави та її органів по забезпеченню прав і створення можливостей кожному члену суспільства на гідний рівень життя та гармонійний розвиток. Причому чільне місце в системі заходів соціальної політики відводиться забезпеченню пріоритетів людського розвитку. Досягнення цієї мети можливе за умов створення сприятливого економічного, політичного, екологічного та соціального середовища. Тобто для кожного регіону стан людського розвитку набуває відповідного кількісного виміру і передбачає застосування цілого ряду показників, у тому числі інтегральних за певними напрямками і аспектами.

Нині в Україні для визначення індексу регіонального людського розвитку застосовуються узагальнені згруповані показники за дев'ятьма напрямками соціального розвитку: стан і охорона здоров'я населення, фінансування людського розвитку, екологічна ситуація, рівень освіти населення, демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут, умови проживання населення, соціальне середовище. Якщо проаналізувати показники за напрямками людського розвитку в окремих регіонах України, то з областей Карпатського регіону за індексом регіонального людського розвитку за підсумками 2008 року Львівська область відноситься до другої групи або категорії областей і перебуває на 8 місці за рейтингом. Івано-Франківська та Закарпатська області віднесені до третьої категорії і перебувають відповідно на 13 і 4 місці за рейтингом індексу регіонального людського розвитку. А четверта область Українських Карпат – Чернівецька входить до четвертої категорії областей і за рейтингом індексу регіонального людського розвитку знаходиться на 24 місці.

У сучасних умовах дійсне багатство країни визначається станом соціально-культурної сфери, яка забезпечує розвиток людини. А тому в структурі національного багатства все більше значення набувають інвестиції в людину, що передбачають витрати на освіту і професійне навчання, охорону здоров'я і підтримку трудової та соціальної активності людей, а також інші соціальні витрати, що

покликані в кінцевому результаті формувати так зване «здоров'я нації». А це означає здоров'я фізіологічне, здоров'я економічне, здоров'я моральне.

Разом з тим залишаються поки що не розв'язаними проблеми фінансування людського розвитку на регіональному рівні і в першу чергу в депресивних регіонах України. Конкретні заходи державної політики щодо фінансування розвитку людського потенціалу з урахуванням регіональних відмінностей потребують подальших розробок та обґрунтування необхідних змін у Бюджетному кодексі країни, введення Податкового кодексу України. Недосконала державна політика фінансування розвитку людського потенціалу в окремих регіонах України призвела до його зниження, загострення диспропорцій у розвитку між окремими регіонами України.

Детальніший аналіз рівня соціального розвитку Карпатського регіону за окремими напрямками і аспектами індексу людського розвитку засвідчує, що за рівнем демографічного розвитку Львівщина займає 3 місце, Івано-Франківщина - 5, 6 місце – Чернівецька область і 19-Закарпатська. В Івано-Франківській області, наприклад, середня тривалість життя становить 70,5 проти 68 років по Україні, в тому числі у чоловіків 65,3 року, у жінок – 75,8 року. Поряд з цим починаючи з 1997р. природний приріст набув від'ємних значень, а в період з 1995 по 2007 р. Івано-Франківська область втратила в чисельності населення 80 тис. осіб. Високою є дитяча смертність, коефіцієнт якої протягом останніх п'яти років коливається від 10,0 до 14,5 немовлят на 1000 народжених (по Україні – 10 немовлят). Щодо порівняльної оцінки розвитку регіональних ринків праці то Закарпатська область займає 8 місце, Львівська – 16, Івано-Франківська - 21, а Чернівецька - 27. Останнє місце Чернівецької області є результатом низької економічної активності населення (54,8%) і рівня її реалізації (46,3%), а також найвищого серед регіонів рівня безробіття (15,4%) та найнижчу в країні питому вагу працюючих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (11,3%).

Найсильніший вплив на визначення місця регіону за індексом людського розвитку мають рівень освіти, умови проживання та матеріальний добробут населення, а найменш помітною, що викликає занепокоєння є дія фінансування людського розвитку. Освіта населення, як відомо, здійснює найбільш помітний вплив на рівень людського розвитку регіону. І хоч за останні два роки спостерігається певне підвищення показників освіти у Івано-Франківській і Чернівецькій областях саме ці області Карпатського регіону займають низькі позиції: Львівська - 16 місце, Чернівецька – 18, Івано-Франківська – 23, Закарпатська - 24. Щодо інтегрального показника стану та охорони здоров'я області Карпатського регіону перебувають на лідируючих позиціях (Закарпатська – 1 місце, Івано-Франківська – 4, Львівська - 9) за виключенням Чернівецької області – 25 місце, [8,13]. Особливо слід зазначити, що фінансова складова людського розвитку більшою мірою, ніж інші, віддзеркалює спрямованість регіональної соціальної політики. Найгірша ситуація з фінансуванням людського розвитку спостерігається у Закарпатській (27 місце), Чернівецькій (26 місце) та Івано-Франківській (25 місце) областях. Ці області входять до аутсайдерів за розмірами видатків місцевих бюджетів на освіту та охорону здоров'я, а також за питомою вагою видатків на охорону здоров'я в сукупних соціальних видатках.

Аналізуючи регіональні умови проживання слід зазначити, що їх оцінка спирається на характеристики ступеня забезпеченості житлом, його комфортності, впорядженості та розвитку інфраструктури. За даним показником Львівська область перебуває на 11 місці, Закарпатська – на 15, а найгірші умови проживання є в Чернівецькій (27 місце) та Івано-Франківській (26 місце) областях. Основними причинами цього є висока питома вага сільських поселень, що незадовільно забезпечені водогonom, каналізацією. Якщо проаналізувати субсидії, що виділяються сім'ям на житлово-комунальні послуги на газ і паливо, то у Львівській області у 2008 році такі субсидії виділялися 85,7 тис. сім'ям на суму 7,3 млн. грн., в Чернівецькій області – 49 тис. сім'ям на суму 6,2 млн. грн., у Івано-Франківській – 46,7 тис. сім'ям на суму 4,5 млн. грн. та у Закарпатській області субсидії виділялись 45,1 тис. сімей на суму 3,8 млн. грн. [5].

У соціальному розвитку регіону особливе місце займає соціальне середовище. За індексом соціального середовища на відміну від інших характеристик людського розвитку найкращою із року в рік зберігається ситуація в Закарпатській (1 місце), Івано-Франківській (2 місце), Чернівецькій (3 місце) та Львівській (4 місце) областях. Тут найнижчі в Україні коефіцієнти злочинності, усталені

шлюби.

Корінні соціально-економічні трансформації, що відбуваються на Прикарпатті, поряд позитивними, мають й негативні риси. Зокрема, у 1990-х - на початку 2000-х рр. значно погіршилися характеристики природного руху населення, основні компоненти якого - народжуваність і смертність. Ці демографічні процеси є природною основою кількісних, структурних та якісних параметрів територіальної людності, а від їхньої спрямованості та інтенсивності у кінцевому підсумку залежать особливості відтворення населення. Нові соціально-економічні умови змінюють усі сторони життєдіяльності людей, їхні інтереси, психологію, життєву позицію. Не лишається незмінною й демографічна поведінка людей. Особливо вражаючою є низька дітородна активність населення, наслідок якої - різке спадання народжуваності на Прикарпатті. Так, якщо у 1989 р. народилось 22204 особи, то у 2008р. лише 13911, тобто число народжених порівняно з 1989 р. зменшилось на 8293 особи або на 37,4 %. Відповідно, число народжених у міських поселеннях протягом даного періоду зменшилось на 3906 (з 9486 до 5580), або на 41,2%, а в сільській місцевості таке зменшення становило 4387 осіб (з 12718 до 8331 особи). або 34,5%)

Трансформаційні процеси, спрямовані на функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки з її демократичним устроєм і цивілізованими духовними цінностями, вимагають радикального перегляду принципів формування та структурування напрямів використання можливостей ринку праці. Проте слід зазначити, що ринкові перетворення в країні та її регіонах супроводжуються негативними соціально-економічними наслідками, зокрема звуженням сфери регламентованої зайнятості та надмірним розширенням нерегламентованої, високим рівнем безробіття та незайнятого населення. Офіційна статистика нині нараховує більше 1,6 млн. безробітних [5, с.184].

А тому беззаперечно актуальною видається проблема регулювання міграційного руху населення за нинішніх умов, розв'язання якої передбачає визнання нового становища людини в сфері зайнятості, пов'язаного з конкуренцією, свободою і добровільністю вибору будь-якої сфери суспільно корисної діяльності. Разом з тим уже в даний час очевидним стає той факт, що процес становлення ринку праці в Україні буде ще тривалим. Його розвиток і функціонування супроводжується напруженістю в соціальній сфері, гострота і глибина якої визначаються багатьма факторами, в тому числа і міграційною активністю населення та соціально-демографічною структурою міграції.

Значно більшим, ніж на демографічний розвиток, є вплив трудової міграції на розвиток регіонального ринку праці. Трудові поїздки загалом сприяють розширенню можливостей зайнятості для економічно активного населення регіону виходу за рахунок: виїзду частини економічно активних контингентів; переходу до розряду економічно пасивного населення частини осіб, які нагромадили необхідні для життєдіяльності кошти шляхом трудових міграцій; створення нових робочих місць колишніми трудовими мігрантами, що заробили достатні для відкриття власної справи суми грошей.

Крім того, наслідком тривалого перебування індивіда в країнах Західної та Центральної Європи стає засвоєння ринкової свідомості, цінностей та норм цивілізованого суспільства. В сучасних умовах трудові міграції стають чи не єдиним засобом забезпечення прийнятого рівня життя для значної частини населення України. Разом з тим, значне поширення поїздок українських громадян на роботу за кордон і високі (за вітчизняними мірками) доходи трудових мігрантів можуть призвести до нівелювання соціальної значимості зайнятості в Україні (така загроза є цілком реальною для Карпатського регіону). Основною ж проблемою зовнішньої трудової міграції є переважно нелегальний статус наших громадян за кордоном. Більшість співгромадян, які наважилися на трудову міграцію, при в'їзді до країн-реципієнтів приховує свої справжні наміри і по суті перебуває у цих країнах на нелегальному становищі. Результатом такої ситуації стає соціальна незахищеність громадян України за кордоном, їх практично повна залежність від роботодавців і частково — від посередників. Досить численні контингенти українських трудових мігрантів не мають жодних гарантій щодо режиму роботи, виду діяльності, отримання зароблених грошей. Частина шукачів пристойного заробітку не з власного бажання займається виснажливою, шкідливою для здоров'я працею, молоді жінки нерідко потрапляють у тенета ділків підпільного секс-бізнесу і всупереч власному бажанню змушені займатися проституцією.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах особливо вирізняється проблема здійснення заходів активної державної соціальної політики для подолання демографічної кризи і досягнення сталого демографічного розвитку, нормалізації відтворення населення. При цьому зміст реального виходу з демографічної кризи полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якості населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу, тобто поліпшенні якісних характеристик населення та гармонізації відтворення людності України. А тому за нинішніх умов глобалізації трансформація всієї соціально-економічної, політичної та правової систем країни має передбачати здійснення соціально-економічних перетворень в Україні, які мають бути спрямовані на створення держави з соціально-орієнтованою економікою де чільне місце буде відведено забезпеченню пріоритетів людського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради . - 1996. - №30. - С. 141.
2. Колот А.М. Вища освіта як чинник формування людського капіталу: сучасний стан, тенденції розвитку / А.М. Колот // Вісник Прикарпатського ун-ту. Економіка. – Івано-Франківськ: Плай.-2007.- Вип. 4 – С.12-16.
3. Геєць В.М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В.М.. Геєць – К., 2003. – 438 с.
4. Стратегія демографічного розвитку на 2006-2015 роки: проект / від. за вип.. І. М. Новак – К. КНЕУ, 2005. – 20 с.
5. Україна у цифрах 2005 . [стат. зб.]/ за ред. О. Г. Осауленка Державний комітет статистики України. К.: Консультант, 2006. – 248 с.
6. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / А. Чухно.// Економіка України. – 2004. - №4. – С. 20 - 28.
7. Палієв В. Світовий досвід застосування соціальних стандартів./ В. Палієв // Економіка України. – 2004. - №1. – С. 4-8.
8. Романюк М. Д. Взаємовплив економічного розвитку регіонів: відмінності, шляхи подолання / М. Д. Романюк // Вісник Прикарпатського ун-ту. Економіка. – Івано-Франківськ: Плай. – 2006. - Вип. 3. – С. 9-13.